

2025 elején az internetet böngészve akadtam rá az online akkor egészen frissen közzétett kötetre, amelynek címe azonnal magára vonta a figyelmemet. Nem sokkal később a szerkesztő (együttal szerző) és a kiadó, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar jóvoltából pedig fizikailag is birtokomba vehettem a könyvet, ezúton ismételtelen köszönöm szépen. A feldolgozás azért is keltett fokozott érdeklődést bennem, mert nagyjából két és fél évtizede foglalkozom magam is a Jókai-életmű jogi vonatkozásaival: „*Jogi esetek*” *Jókai regényeiben* címmel minden szemeszterben szemináriumot hirdetek nappali és levelező munkarendű jogázhallgatóknak, az e kurzusokhoz és kurzusok során kialakított, irodalmi alapokon nyugvó „jogtörténeti jogesetmegoldás” metódusát, vagy azok egyes eredményeit több korábbi tanulmányomban ismertettem,¹ a közismert regényekből vett esetek elemzését számos, akár ismeretterjesztő előadáson is bemutattam, sőt 2022-ben elkészült habilitációs monográfiám² témájának megtalálásához is egy Jókai-regény kapcsán jutottam el.³ Így egyértelműen kínálta magát, hogy a most megjelent opust olyan szemmel is lapozgassam, vajon mennyiben hasonlít elemzési technikája az általam követetthez, mennyiben tér el attól, vagy éppen talál-e benne olyan részleteket, amelyek egy-egy számomra különösen emlékeztető regénybeli esetet elevenítenek fel (jelzem, találtam). Kétségtől rejlik ebben egy afféle veszély is, hogy az ember a maga régóta alkalmazott módszeréhez próbál viszonyítani, azt tekinti „mérce”-nek, s ha valami attól eltérővel találkozik, akkor azt esetleg kétkedve fogadja; azonban igyekeztem abszolút nyitottan állni a – mint időközben kiderült – sajátomtól valóban teljesen különböző módon építkező metódushoz.

A Fazakas Zoltán József által szerkesztett kötet jobbra az ő tollából is származik, nincs olyan része, amelyben ne volna legalább társszerző, néhány fejezet erejéig pedig három további szerző működött közre elkészítésében: Bercsényiné Petényi Edina (II. 3., III. 1., 2. fejezetek), Nagy Zsófia Sára (IV. 3. fejezet) és Topál Zsuzsanna (III. 2., IV. 3. fejezetek). Sajátos, és mondhatni sajnálatos is, hogy a munka későbbiekben még tárgyalandó jogtörténeti célkitűzése ellenére nem volt a vállalkozásnak olyan tagja, aki fő tevékenységét illetően jogtörténész, bár azt hozzá kell tenni, hogy a szerkesztőtől korántsem áll távol a jogtörténet,

Korsósne Delacasse Krisztina*

Leporolva egy „letűnt kor” emlékeit

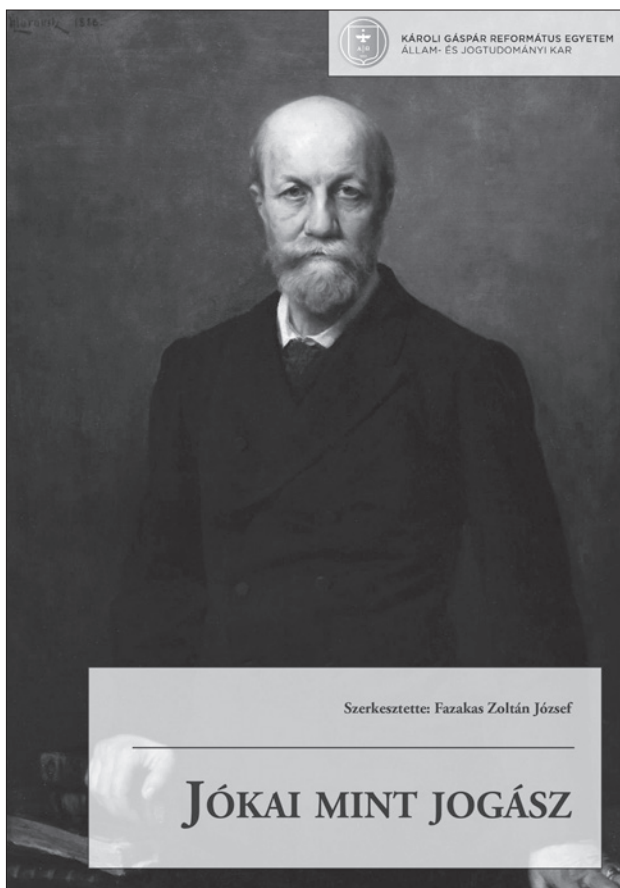
A Jókai mint jogász című könyvről

Fazakas Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*.
Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar, 341 p.
ISBN 978 615 6637 44 4

ami kiviláglik abból is, hogy 2021-ben PhD-értekezését egy alkotmánytörténeti témában készítette el és védte meg (*A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román jogalkotói válaszok 1784–1940 között*), illetve több történeti vonatkozású doktori témahirdetés kapcsolódik a nevéhez.

A könyv a jeles magyar író születésének 200. évfordulójához közeledve jelent meg, ám ahogyan a címe is jelzi, mindenekelőtt jogász oldaláról mutatja be a „nagy magyar mesemondót” és munkásságát. Ezt domborítja ki már a bevezető életrajz is,⁴ amely ennek okán – a megszokottól eltérően – mint dr. Jókai Mórról emlékezik meg róla, hozzátéve persze, hogy a doktori titlust csupán mint tiszteletbeli címet nyerte el a Budapesti Tudományegyetem Tanácsától, méghozzá nem is jogi doktorátusként, hanem magas színvonalú közéleti és irodalmi munkássága alapján. Jókai tehát jogász volt, sőt pályája kezdetén rövid ideig ügyvéd is, de jogtudori fokozattal, amit a 19. század második felében

csak tudományegyetemen lehetett megszerezni, és nem járt automatikusan az egyetemi végzettség „mellé”, nem rendelkezett.⁶ Ettől függetlenül megállapítható, hogy nem

* Korsósne Delacasse Krisztina PhD, habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0009-0009-2149-8438

csupán saját korának joganyagával volt tisztában, hanem amikor műveiben a tradicionális jog időszakának egyes intézményeit villantja fel, azokkal kapcsolatban is rendszerint helytálló megállapításokat közöl. Erre a következtetésre jut az ismertetett mű szerkesztője is,⁷ és ezt szűrtem le én is évtizedes bűvárkodásaim eredményeképpen.

Már az imént említett első, bevezető jellegű írásban is felsejlik a kötetben végigvonuló speciális szerkesztési elv, hogy a szerzők Jókaitól (mégpedig nem csupán a regényeiből) származó idézetekkel támasztják alá vagy szemléltetik a vonatkozó fejezet témáit. Az életrajz kapcsán például azt is, hogy Jókai személyében az író, az országgyűlési képviselő és a jogász hármassága fonódott össze, illetve hogy e szerepeket hogyan jelenítette meg akár műveiben, akár éppen az országgyűlésben elhangzott valamely beszédében. Ez visszaköszön az egyes fejezetek tárgyalási struktúrájában is: mindegyik az *Alaptörvény* és a hatályos jog egyes jelentősebb törvényeinek témához illeszkedő cikkeivel, szakaszaival indul, majd ezt követik a főként a *Corpus Juris Hungaric*iből vagy a *Tripartitum*ból kiemelt történeti szemelvények. Ez utóbbiakkal tisztelni is kívántak a szerzők jogi kultúránk előtt, felvezelve egyúttal az ezeket követő, az irodalmi példákhoz kapcsolódó jogi-jogtörténeti fejtegetéseket, megmutatva az egyes jogintézmények jogszabályi környezetét. A fejezeteket rendre Jókai Mór gondolatai zárják, az irodalmi idézeteket megelőzően elsősorban képviselőházi beszédeiből vett részletekkel invitálva szellemi utazásra az olvasót.

Már az eddigiekből is látható, hogy a könyv első része több mint sajátos szemszögből és módszerrel megrajzolt életút, sokkal inkább egy olyan bevezetés, amely előrevetíti azt is, mi várható a továbbiakban, milyen szerepet szántak megalkotói a kötetnek. Itt fejt ki a szerkesztő, hogy az összeállítás egy olyan kutatómunka eredményeként született meg, amely célul tűzte ki az irodalom és a jog kölcsönhatásainak elemzését Jókai Mór regényei alapján akként, hogy „három fő részben vállalja a magyar jog egyes intézményeinek jogtörténeti szempontú bemutatását”.⁸ E három egység közül az első (a kötet II. része) a magyar alkotmánytörténetre összpontosít: *A történeti alkotmány és a klasszikus közjog egyes elemei Jókai Mór műveiben* címmel Magyarország közjogi örökségének, „a magyar alkotmányos identitás és értékválasztás egyes alaptételeit vizsgálja”, jelesen a nemzeti kérdést,⁹ a jogegyenlőséget,¹⁰ az államfőt,¹¹ a vármegyét,¹² a honvédelmet,¹³ valamint a közegészségügy és járványügy tárgykörét.¹⁴ A szerzői szándék nem csupán főhajtás a magyar államfejlődés története előtt, hanem arra is irányul, hogy az alkotmánytörténet egyes elemeit mint történelmi alkotmányunk és jogi kultúránk alapjait, sőt vívmányait bemutattva akár a hatályos *Alaptörvény* értelmezéséhez is segítséget nyújtson. A következő rész a büntetőjog területéről szemezget (III. rész: *A büntetőjog egyes elemei Jókai Mór műveiben*), általános¹⁵ és különös részi tárgyakat is felvetve,¹⁶ azzal az óhajjal, hogy egyes bűncselekmények „időbeli állandósága mellett Jókai Mór ember- és törvénytiszteletét” is szemléltesse.¹⁷ A IV. rész meglehetősen színes. Címe szerint (*A magánjog és az eljárásjog egyes elemei Jókai Mór műveiben*) magánjogi és perjogi jogintézmé-

nyek köré épül, azonban klasszikus magánjogi kérdéseket (a szerződési szabadság kifejtésén túl) nem taglal, ezzel némi hiányérzetet kelt, pedig a regények jócskán szolgáltatnának ehhez is muníciót (utóbbiak közül néhányra utal Fazakas Zoltán a *Záró gondolatokban*¹⁸). Elsőként a családi jog, azon belül is főképpen a házasság intézménye áll a középpontban,¹⁹ a rákövetkező fejezet a gazdasági társaságokat helyezi reflektorfénybe,²⁰ amelyet az inkább a közjog, a pénzügyi jog területére átnyúló koncesszió, közbeszerzés tárgyalása követ, párhuzamba állítva a regálékkal és a bányajoggal.²¹ Ugyanezen részen belül nyertek elhelyezést egy újabb fejezetben az bírászkodással és a perjoggal összefüggő kérdések is.²² Ez a túlságos sokszínűség amellett, hogy sok izgalmas témát megjelenít, egyúttal vitatható is, különösen, hogy az igazságszolgáltatás és a perjog miért nem kapott külön nagy egységben, önálló részben bővebb kifejtést, noha akár annak szervezetrendszere, akár egyes jogászai hivatások kifejezetten gyakran megjelennek a regényekben, ahogyan rengeteg eljárásjogi utalással is találkozni lehet Jókainál. Talán ebben a részben mutatkozott meg leginkább a „bőség zavara”, amely az egész vállalkozás nehézségét is adta: rettentő dilemma az óriási Jókai-életművet áttekintve olyan válogatást végrehajtani, amely nem eshetőleges és szemelvénytyszerű lesz, hanem szakmailag is jól indokolható módon jelöl ki bizonyos jogintézményeket és fűzi azokat össze – egy történeti-logikai sorrendet követve – konkrét művek vonatkozó részleteivel. Maga a szerkesztő is több helyütt utal arra, hogy maradtak még jócskán kimaradt intézmények, s ezt Grosschmid Bélinek ama megállapításával hozza párhuzamba, amely szerint lehetetlenség megkövetelni (egy alsó bíróságtól) a magánjog egészének ismeretét és átlátását.²³ Ebből az olvasó már leszűrheti, hogy teljességet tehát nem szabad várnia a könyvtől, és ehhez társulnak azok a szerkesztői megjegyzések, amelyek bizonyos fokú korlátozottságot, lehatárolást jeleznek, főként abban a tekintetben, hogy a kötetben foglalt írások a tételes jog forrásait és gyakorlatát csak szűkre szabva ismertetik, illetve hogy „a társadalomtudományok további – elsősorban történelmi, eszmetörténeti, filozófiai, szociológiai, valamint az ideológiai gondolkodási – elemeit tartalmazó alapkoncepcióinak részletes elemzését, megítélését, továbbá egy adott jogágra, illetve jogterületekre vonatkozó konkrét elemeinek a szükséges mértéken túli részletes elemzését a fejezetek nem vállalhatták fel”.²⁴ Fazakas Zoltán ezzel szemben aláhúzza – a jogtörténeti feladat mellett – ama célkitűzést, hogy a szerzők mintegy az írástudók felelősségével álljanak ki a human értelmiségi műveltség fenntartása mellett, újra a köztudatba emelve korábban etalonnak számító Jókai-klasszikusokat,²⁵ egy új megközelítési móddal izgalmassá téve a 200 éve született írófejedelemnek a kortárs irodalompedagógiai és szakirodalmi diskurzusban avított, régies, nehézkes nyelveze miatt nehezen érthetőnek, mai diákok számára olvashatatlanak is bélyegzett műveit. Ezáltal talán áthidalhatóvá válik az a nem is igazán újkeletű kulturális szakadék, amely abból fakad, hogy „a mai magyar olvasó azt az irodalmi és szubkulturális teret, amelyben a Jókai-szövegek születtek, már nem érzi otthonosnak”.²⁶

A fent ismertetett, viszonylag jól körülhatárolt cél-tételezés megkönnyíti a recenzens dolgát, annyiban legalábbis, hogy ennek nyomvonalán haladva vizsgálható és eldönthető, mennyire érzékelhető a kitűzött célok megvalósulása. Némiképp megnehezítették azonban ezzel a szerzők saját feladatukat: a munka jogtörténeti jellegének hangsúlyozása, és annak rögzítése okán, hogy tudományos kutatást kívántak elvégezni, a választott jogintézmények beható, azok időbeli változásaira is rámutató, széles körű és tudományosan megalapozott bemutatását várják a már egyszer (többek között) azt ígéri a bevezető, hogy a magyar jog egyes intézményeinek jogtörténeti szempontú ismertetése lesz terítéken az egyes részekben.²⁷ E törekvés azonban nem mindig vezetett sikerre, s meglátásom szerint ennek több oka is lehet.

Mindenekelőtt az, hogy akár csak egyetlen jogintézmény regényeken keresztülélő és ezáltal akár több évszázadot, a magyar jogfejlődés különböző szakaszait átfogó elemzése is olyan óriási feladat, amelynek a teljesség igényével történő kivitelezése szinte önmagában meg tudna tölteni egy komplett kötetet. Különösen, hogy jelen kiadványban a tényleges terjedelemnek a jelentős részét jogszabályok közlése és olykor hosszas Jókai-idézetek teszik ki, ezáltal pedig eleve kevesebb karakter marad a szerzői fejtegetésekre. Félreértés ne essék, a bevezető ezt a szerkezetet előrevetítette, és kellőképpen megokolta, miért így építették fel az egyes fejezeteket. Nem is a szerkesztésmódot bírálom, és semmiképpen nem állítom azt sem, hogy ne lenne élvezhető, élvezetes olvasmány; sőt, a sok-sok beszéd- és regényrészlet beillesztése abszolút kellemes lektúrré is teszi, de ugyanez a könnyedség és az „illusztrációk” túlsúlya a magyarázatok rovására a mű tudományos jellegéből is szükségképpen elvesz.

További bizonytalanságot okoz, hogy nem teljesen világos a címzett kör: hiszen más stílust, mélységet és kidolgozottságot követel meg, ha írásait a szerzők elsősorban a tudományos közönségnek szánják s mást, ha inkább tudománynépszerűsítés a cél. Bármelyikről legyen is szó, előnyére válhatott volna a végeredménynek, ha nem hiányoznak a jogtörténészek a munkát elvégző csapatból, az ő szakmai szemüvegükre több szempontból is szükség lett volna. Egyrészt ahhoz, hogy a magyar jogtörténet egyes meghatározó vagy jellegzetes intézményei (pl. ősiség, hitbér) vagy folyamatai (pl. a nemesi vármegye létrejötte, a régi büntetőjog rendszere, az igazságszolgáltatási struktúra alakulása és az ügyvédség fejlődése) kapcsán a magyarázat kellőképpen precíz legyen, ne váljon elnagyolttá, s a jogtörténet mára kialakult és elfogadott megállapításai ne keveredjenek korábbi szerzők által jegyzett, de időközben esetleg túlhaladottá vált nézetekkel, meghatározásokkal, illetve hogy az egyébként bőséges jegyzetapparátus ne jobbra tankönyvekre, kézikönyvekre, hanem (akár csak ajánlásképpen) olyan szakirodalom bázisra is hivatkozzék, ami ha nem is vonultatja fel a hazai jogtörténet-tudomány teljes egészét, de legalább azokat a főbb jelenkori szerzőket és legfontosabb műveiket megemlíti, akiknek az illető jogterület vagy konkrét intézmény a kutatási profiljába tartozik. Mindazonáltal azt mindenképpen el kell

ismerni, hogy egyes esetekben ténylegesen megtalálhatók ilyen típusú hivatkozások, de amennyiben valóban tudományos kutatásról van szó, annak alapvető kritériuma a vonatkozó szakirodalom széles körű feltárása is. E ponton jegyzem meg, hogy a kötet (vagy legalább az egyes tematikus részek) végéről hiányoltam a felhasznált források és szakirodalom tételes jegyzékét, aminek az összeállítása egy ilyen volumenű munkánál véleményem szerint elvárható, és különösen kívánatos lett volna azoknak a Jókai-regényeknek az egy helyütt való listázása, amelyeknek bármely részletét idézték vagy feldolgozták a műben.

Egy további indokból azért is ajánlatos lett volna jogtörténészek bevonása a projektbe, hogy a regényekben szereplő jogi konstrukciók, korabeli intézmények felismerése kapcsán egyes pontatlanságok vagy téves megállapítások ne kerülhessenek be a végleges szövegbe. Saját tapasztalatból tudom, hogy még annak is nehézséget tud okozni egy-egy regénybeli eset felfejtése, aki nap mint nap magyar jogtörténettel foglalkozik, hiszen Jókai világában igazán csavaros történetekkel lehet találkozni, s ezeket jól csakis akkor lehet megoldani, ha sikerül az eseményeket időben és térben megfelelően elhelyezni, szereplőinek jogállását megállapítani, csak így lehet kibogozni ezek szabályozási környezetét, megtalálni rájuk a megfelelő jogi normát. Néha pedig éppen nem kell túlgondolni a megoldást, mert Jókai mintegy „tálcán kínálja” azt, mint például *A régi jó táblabírák* „Crimen majoris” (más kiadás szerint „Actus majoris”) című fejezetében, amelyben szereplőivel (az eset leírása során többször is) egyenesen ki is mondatja az író, hogy amit Fenyéry elkövetett, amikor a Krénffy-kúria ajtaját betörte, az sem nem a rablás minősített esete, sem pedig nem hűtlenség, ahogyan a kötetben állítják a szerzők,²⁸ hanem *actus majoris potentiae*, azaz nagyobb hatalmaskodás: „Önök tanúim, urak, hogy énrajtam a leggaládabb, a legerőszakosabb, a legtörvénytelenebb hatalmaskodás követtetek el...” Hiszen a nemes lakóházának számító épület megtámadása, oda erőszakkal való behatolás egy másik nemes által nem egyéb, mint ténylegesen az 1486. évi 15. törvénycikk által megállapított ún. „öt eset” egyike (amit egyébként a büntetőjogi bevezető érint is). A közölt regénybeli részletek kapcsán azonban kevéssé a hasonló direkt félreértések miatt kell észrevétellel élnem, hanem inkább amiatt, hogy azok egyértelmű jogtörténeti megvilágítása illusztratív jellegükből fakadóan csorbát szenved.

Valószínűleg a kutatási célok valamivel visszafogottabb megfogalmazása által e deficitek is javarészt kiküszöbölhetők lettek volna. Ha pusztán az lett volna az elsődleges célkitűzés, hogy a jogot és annak jó néhány izgalmas témakörét az irodalom tükrében megmutassák, hogy a munka bepillantást adjon a jog világába az irodalom, a történelem és a jog, s ezzel együtt a jogtörténet iránt egyaránt érdeklődők számára, netán didaktikai segédanyagként szánják jogászhallgatóknak, akkor (az esetenként előforduló pontatlanságok, felületesebb áttekintések felett könnyebben szemet hunyva) meglehetősen tudnék arról szólni, hogy mindezeknek a kötet tökéletesen megfelel: könnyen befogadhatóan, nem túl megterhelő terjedelemben jogszabályokat is idézve, regényrészletekkel olvasmányossá téve,

magyarázatokat is hozzáfűzve tekint át számos lényeges jogi kérdést. E vonatkozásban külön érénye, hogy a felhasznált Jókai-regények első említésekor azokról lábjegyzetben a szükségeshez képest kompakt tartalmi kivonatot is közöl, ami megkönnyíti a kontextusba helyezést, és akár kedvcsinálóképpen is szolgálhat azok számára, akiknek az olvasmánylistájáról esetleg egyik vagy másik mű eddig kimaradt. S mintha a *Záró gondolatok* utolsó bekezdésében maga a szerkesztő is kicsit átminősítené, pontosítaná az eredetileg ettől némiképp bővebben kijelölt célt, s már csak azt hangsúlyozza, amit vélhetően a legfontosabbnak tartott: feltárni a jog és a szépirodalom kölcsönhatását, s ezáltal segíteni a jog magas szintű, igényes művelését. Egy-

üttal rámutat, személyes örömforrás is az azzal foglalkozók számára – legyenek akár szerzők, akár olvasók – az irodalmi művek e sajátos megközelítése, a jog szűrőjén át történő látása, láttatása. Egy bizonyos, a kötet befejező mondatával maximálisan egyet tudok érteni, s ha csak annyit kívánt volna elérni, hogy ezt felszínre hozza és nyomatékosítsa, azt kiválóan megvalósította: „A Jókai Mór műveiben fellelt és azonosítható jogi hagyományok és törvényhozási örökség ugyanis semmiképpen sem egy letűnt kor poros emlékei, hanem a társadalom és az ember természetéből is fakadóan egyes napjainkban is időszerű kérdések múltbeli megfogalmazásai mellett adott esetben azok megoldásait, de mindeképpen megértését elősegítő reflexiói.”²⁹

Jegyzetek

- ¹ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Jog és irodalom határán. A magyar jogi szaknyelv és az irodalom kapcsolata a 19. században – Jókai nyomán. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 3. sz. 49–55. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „El lévén készülve ügyének levátájára”. Jogi esetek Jókai A köztívü ember fia című regényében. In SZÖLLŐSI László (szerk.): *Pro Scientia Aranyermesek X. Konferenciája, Budapest, 2010. szeptember 30.–október 03. előadások*. Budapest, 2011. Pro Scientia Aranyermesek Társasága, 239–243. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Rechtsanwältin in der Rechtsgeschichte. Vorstellungen und Darstellungen im 19. Jahrhundert in Ungarn. In HERGER, Cs. Eszter – STEPPAN, Markus – HOLCMAN, Borut (Hrsg.): *Festschrift Gernot Kocher zum 80. Geburtstag. Für den Interpreten der Bildsprache*. Graz, 2022. Leykam, 13–27. p.
- ² KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Csalfa áméttások által többeket megkárosított”. *A stellationatus a 18–19. századi magyar jogban*. (Jogtörténeti Értekezések 59.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- ³ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A stellationatus meghatározásához, különös tekintettel a 18. századi magyar büntetőjogi irodalomra. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 38. p.
- ⁴ FAZAKAS Zoltán József: *A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román jogalkotói válaszok 1784–1940 között*. (Doktori értekezés) Budapest, 2021. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, témavezető: Prof. Dr. Szabó István. DOI: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2021.013>.
- ⁵ FAZAKAS Zoltán József: Dr. Jókai Mór. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 9–22. p.
- ⁶ Jókai egyébiránt nem egyetemen, hanem jogakadémián fejezte be tanulmányait, ami végzése idején még elegendő volt az ügyvédi pályához (természetesen a szükséges két esztendő gyakorlati időt, majd az ügyvédi vizsga letételét követően), de 1875-től, az 1874. évi XXXIV. törvénycikk, az ügyvédi rendtartás megszigorított feltételrendszere már a tudori fokozat megszerzését is előírta.
- ⁷ FAZAKAS Zoltán József: *Záró gondolatok*. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 327. p.
- ⁸ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 19. p.
- ⁹ FAZAKAS Zoltán József: A nemzeti eszme – a nemzet, a nemzetiség, a politikai magyar nemzet alapkérdései. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 23–54. p.
- ¹⁰ FAZAKAS Zoltán József: A jogegyenlőség. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 54–74. p.
- ¹¹ FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina: Az államfő. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 75–109. p.
- ¹² FAZAKAS Zoltán József: A vármegye. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 110–131. p.
- ¹³ FAZAKAS Zoltán József: A honvédelem. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 132–157. p.
- ¹⁴ FAZAKAS Zoltán József: A közegészségügy és a járványügy egyes kérdései. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 158–173. p.
- ¹⁵ FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina: A büntetőjog általános része – Jókai Mór és büntetőjog alapkérdései. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 175–190. p.
- ¹⁶ FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina – TOPÁL Zsuzsanna: A büntetőjog különös részének egyes elemei Jókai Mór műveiben. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 190–220. p.
- ¹⁷ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 19. p.
- ¹⁸ FAZAKAS *Záró gondolatok* 335–341. p.
- ¹⁹ FAZAKAS Zoltán József: A családi jog egyes kérdései különös tekintettel a házasságra. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 221–248. p.
- ²⁰ FAZAKAS Zoltán József: A gazdasági társaságok joga. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 248–271. p.
- ²¹ FAZAKAS Zoltán József – NAGY Zsófia Sára – TOPÁL Zsuzsanna: A koncesszió és a közbeszerzés. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 272–296. p.
- ²² FAZAKAS Zoltán József: Az igazságszolgáltatás kérdései és az ügyvédi hivatás. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 296–325. p.
- ²³ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 20. p.; FAZAKAS *Záró gondolatok* 327. p.
- ²⁴ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 22. p.
- ²⁵ Uo. 21. p.
- ²⁶ MASZÁROVICS Ágnes: „Mester Jókai”. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Szerkesztette Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Budapest, Ráció Kiadó, 2005 (Ráció-Tudomány, 4), 186 l. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009. 3. sz. 372. p.
- ²⁷ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 19. p.
- ²⁸ FAZAKAS – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI – TOPÁL A *büntetőjog különös részének...* 217. p. A regény e fejezetének a címe is tévesen szerepel a kötetben.
- ²⁹ FAZAKAS *Záró gondolatok* 341. p.